

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ЕТНОЛОГИЯ“**

СТЕФАНА ПЛАМЕНОВА ЙОРОВА

**МИТИЧНИ ОБРАЗИ В БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР –
ТРАДИЦИОННИ И СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на ОНС „доктор“

Област на висше образование

3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление

3.1. Социология, антропология и науки за културата

Докторска програма Етнология

Научен ръководител: доц. д-р Вихра Господинова Баева

ПЛОВДИВ

2019

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита от Катедра „Етнология“ към Философско-историческия факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ на 30.09.2019 г. Дисертантът е докторант в редовна форма на обучение към катедрата.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, библиография и приложение – общо 428 страници. Библиографията съдържа 294 заглавия, от които 153 са цитирани в текста, 279 са на кирилица, 15 на латиница, 31 са онлайн източници.

Състав на научното жури:

Проф. д.ф.н. Албена Лазарова Георгиева-Ангелова

Проф. д-р Николай Ненов

Доц. д-р Вихра Баева

Проф. д.н.к. Мария Шнитер

Доц. д-р Красимира Кръстанова

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 06.02.2020 г. от 14:00 часа в зала „Компас“ на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“. Материалите по защитата са на разположение в Катедра „Етнология“.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

1. Въведение
2. Основни подходи и изследователски методи
3. Основни понятия
4. Подбор на източници и материали
5. Преглед на научната литература за самодивата

ПЪРВА ГЛАВА:

САМОДИВИТЕ – ТРАДИЦИОННИ ПРЕДСТАВИ И ОБРАЗИ

1. Названия и варианти
2. Какво са самодивите
3. Антропоморфни образи
4. Атрибути
5. Стихии
6. Зооморфни образи
7. Растителният код
8. Самодивски болести и лечения
9. Самодивски времена
10. Самодивски места
11. Кой може да вижда и чува самодивите
12. Прогонване и предпазване от самодиви

ВТОРА ГЛАВА:

ТРАДИЦИОННИ МОТИВИ

1. Самодивски градеж
2. Самодива враг
3. Самодива посестрима
4. Три жени, три самодиви
5. Откраднатите води
6. Къпещата се богиня
7. Самодива съпруга
8. Самодивска сватба
9. Самодивско хоро
10. Самодивски пакости

ТРЕТА ГЛАВА:

СЪВРЕМЕННИ ОБРАЗИ И МОТИВИ

1. Антропоморфни
  - 1.1. Непокойни души
  - 1.2. Специфични мотиви
  - 1.3. „Самодива... по селски... бяло“
2. Зооморфни
3. Свръхестествени

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ

1. Интервюта
2. Илюстрации

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на дисертационния труд

Темата за митичните образи в словесния фолклор и тяхното развитие във времето предоставя широко научно поле за изследване. Като сравнително консервативна система фолклорът съхранява митични реликти, които изграждат и подреждат система от споделени вярвания и представи в контекста на дадена култура. От друга страна фолклорните вярвания и практики се променят непрестанно, като интегрират някои нови елементи или изоставят други. Тези промени се явяват основа на динамиката във фолклорната образност: „еволюционната страна на процеса – развитието в рамките на традицията – осигурява възможността народната култура да се променя и същевременно да се запази като тип културна система.” (Генчев 1984: 34). Тази специфична двойственост спомага за това фолклорните образи да са едновременно устойчиви и променящи се. Разглеждането на традиционните и съвременните аспекти в конкретен образ би могло да разкрие кои елементи от образа се предават традиционно в рамките на една култура. Също така подобен анализ може да установи и кои елементи от образа търпят промени и осъвременяване.

Настоящото изследване се фокусира върху един митичен образ – този на самодивата и различните ѝ регионални разновидности (самовила, вила, юда, видяфка, русалия и пр.). В

полето на анализа са привлечени също и митични образи, с които тя се родее или с които се асоциира в по-ново време като орисници, реченици, караконджули, таласъм, вампир, оживели мъртъвци и ангели. Избрах самодивата за обект на изследването, тъй като до момента няма цялостно проучване, посветено на нея. Образът на самодивата е широко разпространен в словесния фолклор, който запазва своята актуалност и до днес. Можем да я мислим като един от ключовите образи за разбирането на фолклорното мислене и устно конструиране на света. Чрез анализа на традиционните и съвременните аспекти в образа на самодивата могат да се направят изводи за развитието на митичните образи във фолклора във времето. За техните трансформации и място в живота на съвременните хора.

2. Основни подходи и изследователски методи

Настоящото изследване използва методологията на фолклористиката, етнологията и културната антропология. Събирането на данни е основно чрез провеждане на теренни проучвания, работа с публикувани източници и архиви. Основните методи, които прилагам на терен, са: свободен разговор, неструктурирано и полуструктурирано интервю, документирани с диктофон и дешифрирани. Частични дешифровки на някои от проведените разговори и интервюта съм приложила към дисертацията. Също така по време на теренните си проучвания съм водила теренен дневник, прилагала съм методите наблюдение и

фотозаснемане. При работата с публикувани източници и архиви съм направила предварителни проучвания и подбор на фолклорни текстове, които според мен най-плътно представят и други от този тип. Прилагам семантичен анализ при научната обработка на текстовете, като ги разглеждам в съответния културен контекст.

Този научен труд няма претенции за изчерпателност, тъй като обособява основни типове превъплъщения на самодивата на базата на текстовете, с които съм работила. Възможно е фолклорни текстове, които не са влезли в обсега на това изследване, да предположат обособяването и на други образи и мотиви. Допускам, че е вероятно те да не са в противоречие с изведените тук, а да доразвият и допълнят настоящето изследване.

3. Обект на изследването и ход на работата по дисертацията

Обектът на това изследване не беше избран лесно. Първоначално имах желание да систематизирам и анализирам всички митични образи в българския фолклор, но съм благодарна на преподавателите от катедрата по Етнология към ПУ „Паисий Хилендарски” и на научния си ръководител, че още в началото ограничиха обсега на темата ми. Предложих фокусиране на изследването върху демонични същества, свързани с водата, но и то беше отхвърлено като прекалено обширно. С научния ми ръководител, доц. д-р Вихра Баева, решихме да разгледаме развитието на три основни образа – тези на змея, самодивата и

вампира, тъй като несъмнено днес те са най-популярни. За актуалността им свидетелства присъствието им в съвременното изкуство – литература, музика, живопис, кино и анимация. Смятахме да търсим влиянията на авторовото творчество за съвременното състояние на митичните образи, но се наложи да се откажем от това начинание заради обема от материали по темата. Анализът им би дал ценни изводи, но не би се побрал в изискванията и времевите ограничения, свързани с дисертационен труд. По съвет на научния си ръководител, се отказах и от сравнителното изследване на превъплъщенията на митичните същества в различните видове народно творчество, като избрахме да се съсредоточим върху словесния фолклор. От избраните образи първи отпадна вампирът, тъй като митичните му аспекти са от по-друг характер, в сравнение с тези на змея и самодивата. Змеят отпадна едва в началото на януари 2019.

По време на повечето от проведените от мен теренни изследвания за периода на докторантурата, съм събирала основно разкази за змейове и самодиви, като разбира се, събраният теренен материал предложи и много истории, свързани с орисници, караконджули и таласъми. Някои от тях намериха място в този труд, тъй като бяха окачествявани от събеседниците ми като „самодиви” или като „самодивски”. След написването на двете части на глава „Самодива” с традиционни и съвременни аспекти, се оказа, че едната глава от дисертацията възлиза на 240 страници, което покрива изискванията за обем на дисертация за придобиване на ОНС „доктор”. Така изследването се съсредоточи върху традиционните и

съвременните аспекти в образа на самодивата в българския словесен фолклор. Още повече, че към момента липсва цялостно проучване на този образ, който се явява ключов за българския фолклор. Към нейния образ съм прибавила регионалните ѝ разновидности: самовила, вила, юда, видяфка, русалка и др. Разглеждала съм и някои образи, които информаторите ми припознаваха като самодивски: орисници, таласъм, караконджул, вампир, оживели мъртъвци, ангели и светци.

Въз основа на събрания материал систематизирам текстовете за самодиви и ги анализирам. За тази цел очертавам, доколкото е възможно, традиционните образи и мотиви, свързани със самодивите преди и сега, наред със съвременните образи и мотиви, които се отнасят към тези митични същества. На базата на направения анализ на образа и неговото развитие и трансформации във времето се опитвам да изясня развитието на митичните образи в съвременната фолклорна словесност. Самодивата е популярен и привлекателен митичен образ в българския фолклор. Макар в съвременното често потенциалът на фолклорната памет да се подценява, според мен етнологията може да разкрие ценни аспекти в изграждането, поддържането и промените на основни концепти в народните представи.

4. Подбор на извори и фолклорни материали

4.1. Публикувани текстове

За систематизиране и анализ на традиционните и съвременните аспекти на самодивата използвам публикувани източници, архивни материали и лично записани на терен фолклорни текстове, както и по-общите си наблюдения върху функционирането на фолклорната култура в съвременността.

Основен източник на фолклорни текстове, който съм ползвала, са „Сборниците за народни умотворения, наука и книжнина” (т. I, 1890; т. II, 1890; т. IV, 1891; т. V, 1891; т. VII, 1892; т. VIII, 1892; т. IX, 1893; т. X, 1894; т. XI, 1894; т. XII, 1896; т. XIV, 1898; т. XI, 1905; т. XXII-XXIII, 1906-1907), преименуван на „Сборник за народни умотворения и народопис” (т. XXVII, 1913; т. XXVIII, 1914; т. XXXVIII, 1930; т. XLI, 1936; т. XLIV, 1949;), които въпреки промените в названията съм цитирала като СБНУ. Други по-големи сборници, които съм ползвала са: „Български народни песни. Собрани от Братя Миладиновци Димитрия и Константина и издани от Константина” (Миладиновци или Динеков 1961), „Български приказки и вѣрования съ прибавление на нѣколко Македоновлашки и Албански. Простонародна българска философия или Български народни приказки, вѣрования, пословици, гатанки, игри и пр” (Шапкарев 1892), „Автентичният песенен български фолклор от Община Тутракан” (Иванова 2001), „Дунаве, бели Дунаве. Народни песни от Крайдунавска Добруджа в три тома” (Илиев, Друмева 1991), „Мене ме, мамо, змей люби. Митически народни песни” (Минков 1956), „Самодиви. Народни песни” (Попдимитров 1926), „Сенки из невиделица. Книга на българската народна балада”

(Ангелов 1936), „Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР” (Кауфман 1982), „Българско народно творчество в XII тома” (БНТ 1961), „Българска народна поезия и проза в VII тома” (БНПП, том IV цитиран като Бояджиева 1982), „Български народни балади и песни с митически и легендарни мотиви” (Богданова и др. 1993), „Български фолклорни приказки. Каталог” (БФП 1993), „Български митове” (Калоянов 1979), „Старобългарски разкази” (Иванов 1935) и др. Ползваните текстове не съм ограничавала регионално, тъй като съм търсила разнообразието в различните проявления, в аспектите от образа на самодивата. Където определено качество на самодивите се среща изключително в даден район – съм го отбелязала и коментирала в текста.

Използвала съм и по-нови публикувани фолклорни разкази. Сред тях са късните издания на „Сборник за народни умотворения и народопис” (т. LX, 1993; т. LXII, 2002). Използвала съм и текстове от сборниците „Етнология и демонология” (Ненов и др. 2007), „Невидими нощни гости” (Мицева 1994), „Когато Господ ходеше по земята. 77 фолклорни легенди с тълкувания” (Георгиева 1993). Ползвала съм материали, публикувани от Ивета Тодорова-Пиргова, тъй като както самата тя казва: „Едва в последните няколко десетилетия с окончателното разрушаване на фолклора като единна, цялостна и доминираща културна система стана възможно по-лесно да се записват тези обреди и тяхното количество в архивните сбирки се увеличи.” (Тодорова-Пиргова 2015: 21). Също съм ползвала публикувани краеведски изследвания: „Етнографско изследване на с. Свобода (Алипашиново), Чирпанско” (Мурджева 2007), „Гръстеник.

Етнографско изследване” (Цанев 1999), „Докосване” (с. Пирин) (Камбуров 2013), и др. Основният непубликуван архивен източник, който съм ползвала, е архива от фолклористични експедиции на Регионален исторически музей – Русе (АРИМР), който може да се намери в научния фонд на отдел Етнография към музея¹.

4.2. Материали от проведени теренни проучвания

Важно място в емпиричната база на настоящия труд имат текстовете, които съм записвала лично на терен. Дешифровки на 152 разказа за самодиви прилагам в Приложението. Имам съгласието на респондентите си да цитирам дадените от тях интервюта и да публикувам дешифровките на разказите им в рамките на дисертационния си труд, както и в бъдещи изследвания, свързани с разглежданата тема. Подборът на теренните проучвания, чиито резултати са включени в настоящия труд беше направен основно с оглед на информация за локална фолклорна памет за изследваните митични образи.

При събирането на теренните материали за настоящия дисертационен труд проведох четири по-значими теренни експедиции. Първата беше в с. Пирин, където ме заведе научния ми ръководител заедно с екипа на анимационния сериал „Златната ябълка“². Бяхме там за сбора на селото на св. Дух, от 30 май до 1

---

¹ Искам да изкажа особена благодарност към директора на РИМ — Русе, проф. д-р Николай Ненов и колегата етнограф Искра Тодорова, които ми предоставиха ценно време за работа и теренни материали, без които този труд нямаше да бъде възможен.

² Проект за анимационен сериал по мотиви от българския фолклор <https://goldenappleseries.com/?lang=BG>

юни 2016 г. Там домакинята ни, Любимка Бисерова ни разказа някои местни вярвания и предания, а също така ни насочи към хора, които могат да ни разкажат повече. Направих аудиозаписи на свободни разговори и интервюта с обща продължителност 11:43:22 ч. Особено интересни и ценни намирам историите, които записах от баба Петра Калинова, баба Стоя Милева и дядо Иван Главчев. Освен тях съм интервюирала случайно срещнати възрастни или по-млади хора от селото.

Следващата ми теренна експедиция беше в град Елена. Имам роднини от този край и съм слушала от тях интересни разкази за змейове и самодиви, затова реших да проверя дали и други жители на Еленския край знаят, помнят и разказват такива истории. Фолклорните наративи от този терен са малко изследвани. Единствената по-мощна теренна експедиция в Еленския балкан е проведена от акад. Михаил Арнаудов през 1913 г. След това е организирана студентска фолклористична експедиция от ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ – „По стъпките на акад. Михаил Арнаудов в Еленско“ през 1972 г. Оттогава Еленският край като че ли остава встрани от интересите на изследователите. Оказа се, че това е един от най-богатите ми терени, на който успях да запиша много на брой, разнообразни по съдържание разкази, сред които два лични разказа за срещи със самодиви, както и да открия някои нови самодивски мотиви. За първи път работих там в периода 24-28 април 2016 г. Там записах 8:44:40 ч интервюта по изследваната тема, в които имаше специфични описания на самодивите, различни от популярния им образ, които досега не бях срещала на терен. Сред тях като особено

ценни намирам разказите на Йорданка Пенева, Цанка Николова, Пенка Контева, Петър Петров (от с. Тодювци), Реджеб Реджебов, Стойко Делипеев и Кинка Вачкова. Искам да благодаря специално на вуйна ми, Йорданка Пенева, която ме заведе при част от хората, които споделиха ценни разкази за преживявания със самодиви. Направила съм снимки на места, които хората свързват със самодивите, като две самодивски игрища (над с. Руховци). Подариха ми картина „Самодивско хоро“, в която самодивите са изобразени по начин, който силно наподобява образа им в местната наративна традиция.

На следващата година с научния ми ръководител и екип на „Списание 8“ отидохме да търсим разкази за самодиви във Велинград в периода 13-14 юли 2017 г. Искам да благодаря на колежата от ИМ – Велинград, Георги Куманов, който ни помогна да намерим подходящи събеседници по темата. Ценна информация за образа на самодивата съдържат интервютата на Вихра Баева (с мое участие) със събеседниците Люба Шопова, Момчил Иманов и Лидия Ходжева. Интервютата са с обща продължителност 4:31:39 ч. Любопитни са разказите от Велинградско за ведите и змеицата. Заснехме самодивски кладенец край Костандово, както и хълма, по който бабата на една от информаторките ни бягала от змеицата. След това със същия екип отидохме в Елена за периода 14-15 юли 2017 г. Тогава не можахме да запишем нови истории, но направихме повторни записи на някои разкази от информаторите, с които бях говорила предходната година. Това се оказа ценен материал при анализа на вариантите на един и същ разказ. В резултат на тези

обхождания излезе статията на доц. Баева „Самодиви по здрач“ (Баева 2017), в което има публикувано и интервю с мен.

Използвала съм и някои материали, които съм събирала по време на лятна практика в с. Момково, Свиленградско в периода 30 май – 1 юли 2011 г. с научни ръководители доц. д-р Красимира Кръстанова и доц. д-р Добринка Парушева. Освен организирани теренни експедиции, ценни материали за настоящата дисертация предоставиха и множество свободни разговори и интервюта, които съм вземала от събеседници в Русе, Пловдив, Асеновград и др. Подборът на събеседниците ми рядко е предварително уговорен, както в с. Пирин, Велинград и Костандово. По-често при теренни обхождания спирам случайно срещнати хора, идентифицирам се като докторант на ПУ, споделям им темата на дисертацията си и ги питам дали са чували истории за самодиви. Ако знаят и желаят да споделят – разказват, а с тяхно съгласие ги записвам с диктофон. Правила съм и интервюта с мои роднини – съпруг, родители и др. Стремила съм се да записвам всички съвременни разкази, които се отнасят да преживявания на срещи с този фолклорен образ. Често такива разкази се появяват в разговори с приятели, колеги или познати – тогава също ги записвам, защото смятам, че е ценен всеки устен разказ, който е източник на знание за представите, свързани със самодиви в наши дни.

СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Настоящият дисертационен труд се състои от увод, три глави, заключение, библиография и приложение с интервюта и илюстрации.

Първа глава е озаглавена: „Самодивите – традиционни представи и образи“. В нея представям основни постановки в представите за самодивите, които са се съхранили във времето и по този начин задават основните граници на образа на самодивата. Първо разглеждам някои варианти на образа, който се среща с разнообразни названия. Представям общите и различните елементи между тези образи, като си позволявам да разглеждам много от тях общо поради еднаквите мотиви, в които участват като абсолютно взаимозаменяеми функционални двойници. В следващата част разглеждам някои теории за произхода на самодивите, а след това представям техни основни хипотези и атрибути. Коментирам антропоморфни, стихийни, зооморфни и фитоморфни кодове, разкриващи отделни нива на функциониране на този митичен образ в българските фолклорни представи. В частта Самодивски болести и лечения проследявам традиционната представа за самодивите като прашащи болест или свръхестествени помощници лечителки, която се е запазила не само на ниво словесен фолклор, но и като жива фолклорна практика. След това представям вярвания за специфични времена и места, които се асоциират със самодивите, хронотопа на тяхната поява, както и условията за срещи на хората с тях в народните представи. Главата завършва с представяне на

традиционни вярвания и практики, свързани с предпазването от срещата или въздействието на тези свръхестествени същества. В края на главата извеждам основни елементи от образа на самодивата, които можем да определим като традиционни, тъй като са се съхранили във фолклорната словесност до днес в сравнително непроменен вариант.

Втора глава носи названието: „Традиционни мотиви“. В нея представям и стари, и нови записи на фолклорни текстове, които съм организирана според общи утвърдени фолклорни мотиви, които те разработват. В тази глава са представени мотиви както от песенни, така и от прозаични текстове, които можем да разглеждаме като традиционни, макар песенният фолклор да се отличава със сравнително по-висока устойчивост и консервативност във времето. В тази глава представям десет³ сред най-основните мотиви, заедно с най-популярните им в българския словесен фолклор подмотиви. В първата част разглеждам мотива „Самодивски градеж“ и самодивата в образа ѝ на безпощадна строителка на мирозданието, вземаща човешки души за градиво или за свои роби. Сравнявам този мотив с фолклорната представа за богинята тъкачка на вселената и мотива за момин градеж в контекста на брачната символика. Друг аспект във фолклорния образ на самодивата, който разглеждам, е свързан с фолклорните проявления на самодивата като враг. Разглеждам хаотичния ѝ образ, който трябва да бъде победен от героя с цел установяване на висш ред, налагане на културата над природата или усвояване на дивото пространство. Следващата част разглежда

---

³ макар че в българския фолклор могат да се открият още много такива

мотива за самодива посестрима, който се среща предимно в юнашкия епос. Като негови подчасти разглеждам мотивите за засукване на самодивско мляко, оказване на помощ по време на бой или свръхестествена самодивска помощ с билки. Четвъртият мотив, който разглеждам, е традиционното сближаване на тройствения образ на самодивите с този на орисниците. Подмотивите, които разглеждам тук са за среща с три самодиви като три орисници, „Лоша орис“, „Подранил орач на нива“, „Невеста жътварка забравя детето си на нивата“ и „Три жени на извор“. С особената близост между самодивата и извора на живота е свързан и следващият представен мотив – за откраднатите и възвърнати води. Като части от него съм разгледала традиционното фолклорно почитане на реките, особеният войнствено-виргинален аспект на самодивата, характерен за юнашкия епос и класическият образ на сухата невеста – поглед към същия мотив, но в брачен контекст. Той се явява и своеобразен преход към следващият популярен мотив за самодивските къпания. Виждането на къпещите се самодиви съм разгледала в смисъла на разказите за придобиване на знание, виждането-проглеждане, а специфичния момент с открадването на дрехите като вид санкция за неохранявана граница. Продължението на този мотив често е свързано с вземането на самодива за съпруга, което се явява и следващ разглеждан мотив. Различните подмотиви, които проследявам във връзка с този мотив, са открадната самодива, спечелена в състезание по надсвирване и надиграване между самодиви и овчар. Тук разглеждам и два мотива, които представят самодивата в два противоположни нейни ипостаси. В „Момък,

залюбен от чудна мома – мечка, змеица или Юда“, тя е любящата непозната девойка, която сама идва при юнака и му предлага помощта и любовта си, а в текстовете, представящи я като неволна съпруга, тя се опитва да напусне дома си и да се върне при дружките си, защото „Самодива дом не сбира“. Последните три мотива, които разглеждам, са основно застъпени в прозаичния фолклор и в частност в личните разкази. Мотивите за „Самодивска сватба“, „Самодивско хоро“ и „Самодивски пакости“ можем да разгледаме като най-устойчиви във времето. Те са предавани традиционно в контекста на българската фолклорна култура и са се съхранили до днес като модел в описанията на срещи между хора и самодиви. Макар за някои от другите мотиви днес да не разполагаме с доказателства за съхранена памет, те представят основни функционални аспекти, които в голямата си част и сега са останали неизменни елементи в разказите за самодиви. Тези действени проявления на самодивата разкриват основни аспекти на митичната ѝ същност. Митичният образ съществува във фолклора жив и постоянно променящ се, но съхраняващ неизменната си и конкретна същност.

В трета глава „Съвременни образи и мотиви“ на базата на съвременни фолклорни текстове съм се опитала да изведа някои общи представи за самодивите. Те са неизменно свързани с различни и специфични мотиви в нови фолклорни наративи за срещи със самодиви. Много от тях са базирани на традиционните представи, като са се доразвили под влиянието на съвременни културни въздействия и смесвания. Съвременните образи и мотиви

различавам от традиционните не толкова по времето на записването им, а по-скоро по същностните им разлики. Докато традиционните мотиви се срещат както в стари, така и в нови текстове, съвременните мотиви се появяват в по-скоро записани текстове и не продължават наративна традиция, а по-скоро смесват традиционни фолклорни образи и сюжети със съвременни представи и популярни свръхестествени образи. Все пак в тях се открива митичната нишка, която свързва във времето човешката фолклорна способност за осмисляне и обговаряне на света в категории. Основно съвременните мотиви съм разделила в три части според представите за самодивите като антропоморфни, зооморфни и свръхестествени създания. Несъмнено днес преобладава представата за самодивите като антропоморфни същества. В първата подчаст на антропоморфните самодиви разглеждам съвременни теории за произхода им от неспокойни души. Тук представям мотивите за самодива от починала, явяване на самодиви, където са били убити много хора, мотивът за облог на гробища и мотивът за чуване на мъртви гласове. Връзката между самодивите и мъртвите има свои фолклорни основания, но не съм попадала на традиционни фолклорни текстове, в които да е така ясно експлицирана. В следващата подчаст „Специфични мотиви“ представям три фолклорни мотива, които съм записвала в различни варианти. Те са локално специфични и се различават силно от традиционните фолклорни представи за самодивите, които съм срещала досега. В Еленския балкан това са мотивите за среща със самодивска войска и за среща с еднолики смугли самодиви. Във Велинградско особен мотив е за

прелъстителката от кладенеца, комбиниращ традиционните мотиви за самодиви край водоизточник и за самодива, залюбваща момци по свое желание. Третата група съвременни мотиви свързани с антропоморфния образ на самодивите е белязана от постоянния маркер „бяло“. Тук представям лични разкази за среща с жена в бяло или с високи хора в бели дрехи, познати като самодиви. Във втората част на тази глава разглеждам зооморфни образи, свързвани със самодивски превъплъщения. Тук е специфичното явление „Бялото край Бездънка“, както и популярни представи, смесващи образа на самодивите с други традиционни превъплъщения на демонични сили, явяващи се в образа на куче и яре, или варианти на митични стопани в образа на волове и бикове. В последната част представям съвременни представи, смесващи образа на самодивите със свръхестествени или несвойствени персонажи. Тези разкази ги описват като демони, ангели, извънземни или хора, които се преструват, че са самодиви.

Всяка глава и подглава започва с встъпителни думи и завършва с изводи. В заключението обобщавам изводите от отделните глави и части, като предлагам вариант за техния анализ. Опитвам се да открия устойчивите аспекти в словесния образ на самодивата, като ги търся в традиционно съхранените във времето елементи от този митичен образ. Също така откривам някои елементи, които търпят изменения. Това се случва както под въздействието на външни културни въздействия, така и поради вътрешни контаминации между повече или по-малко близки образи в българския фолклор.

Библиографията съдържа 294 заглавия, от които 153 са цитирани в текста, 279 са на кирилица, 15 на латиница, а 31 са онлайн източници. В първата част на приложението са поместени дешифровки на 152 фолклорни текстове за самодиви, които съм записвала при теренни проучвания. Във втората част на приложението са поместени 27 изображения, илюстриращи някои от теренните материали.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

Самодивата е устойчив персонаж от фолклорната словесност. При структурен анализ на българската народна култура, основните фолклорни персонажи заемат своите места, обособени от митичното мислене на света. В хода на историческото развитие на всяка култура основните митични категории се запазват. Променят се, добавят се или изпадат конкретните означаващи ги. Същевременно множество древни образи и символи са губели значението си, но са запазили знаковостта си. В историята на идеите, при промяна на културната система, старите символи често придобиват нови смисли, а техните места се заемат от нови символи, но винаги съществуват конкретни знаци срещу всяка идеологията.

Образът на самодивата в българския словесен фолклор се явява класификатор на множество сложни натрупвания и взаимодействия на различни символни системи. Митичните аспекти в образа на самодивата са събирателни постоянни категории от

човешкото възприемане и мислене на света. Дори в по-стари текстове ролята ѝ е полиморфна и интегрална, като постоянните ѝ характеристики са свързани с различните аспекти на женската същност, познати и от митичните представи на други народи. Съществуването на самодивата в традиционни и съвременни фолклорни разкази, с множество съхранени във времето функционални аспекти, свидетелства за устойчивостта на този образ в българския светоглед. Дори съхраняването на названието „самодива”, както и на голяма част от локалните му варианти, доказва значимостта на образа в българските фолклорни представи⁴. От друга страна „езикът е играл несъмнено една важна роля в образуването на митовете и религиозните въззрения на разните народи“ (Шишманов 1893: 495). Така че несъмнено голяма част от приноса за съхранението на този фолклорен образ дължим именно на сравнително консервативното развитие на българския език през последните десет века. Това несъмнено дължим и на окръжаващите ни народи, с повечето от които споделяме семиотични системи и дори еднакви названия за самодиви и вили⁵.

Психологическата мотивация за разпознаването на митичните същности е всеобща за всички хора. По този начин образи близки до самодивата можем да откриваме дори и сред народи, които не познават общите праиндоевропейски сюжети. Както казва Кембъл: „цялостта – пълнотата на човека – не е в

---

⁴ както първичното назоваване и повтарящото се назоваване утвърждават присъствието (по Шадевалт 2016: 71-72)

⁵ От друга страна вероятно особените смесвания в етническия състав на българския народ са спомогнали за интегрирането на разнообразни митологеми в единна система преди много време.

отделния член, а в обществото като цяло; индивидът може да бъде само орган. От своята група е придобил житейските си умения, езика, на който мисли, идеите, въз основа на които се развива; от миналото на това общество произхождат гените, които изграждат тялото му. Ако се осмели да се изолира в делата или в мислите и чувствата си, той само прекъсва връзката с източниците на своето съществуване.” (Кембъл 2017: 361). Затова като фолклорен човек можем да разглеждаме само човекът - част от общност. Във всяка група от хора възникват психологически диспозиции и взаимоотношения, които могат да бъдат разпознати в митичен прецедент – образ или сюжет. Всъщност съвременното общество, което можем да наблюдаваме и анализираме днес, не е много по-различно от традиционното общество в психологически план. Както казва проф. Живков: „Във философския смисъл на думата традицията „е определен тип отношения между последователните стадии на развиващия се обект, в това число и културата, когато „старото“ преминава в „ново“ и продуктивно работи за него.“ (Живков 1981: 91). Фактът, че наблюдаваме едни и същи фолклорни персонажи в рамките на повече от сто години, означава, че наблюдаваме несъмнена традиция по отношение на памет и начин на мислене на митичния образ на самодивата.

Същевременно фолклорът е жива, развиваща се система. Съвременната фолклорна словесност неминуемо дава оценка на компендиума от познания, които е наследила, вземайки решение за

съхранението⁶ или забравянето на отделни негови компоненти⁷. Стоян Генчев отбелязва и друга, вътрешна динамика в развитието на фолклора: „еволюционната страна на процеса – развитието в рамките на традицията – осигурява възможността народната култура да се променя и същевременно да се запази като тип културна система.” (Генчев 1984: 34). Освен това фолклорът е и локално вариативен, което е негова съществена характеристика, основна за оцеляването на митичните образи в него. Всяка информация във фолклорната система е многократно подсигурана в различни сюжети, форми и варианти. Така нишките на митоса от всяка словесна форма се вплитат в съзнанието на индивида, изтъквайки космоса на индивидуалните представи за света, съответни на тези на общността, в която живее и функционира индивидът. Често това са пасивни представи, които обаче са живи във всекидневните психологически процеси на обработване на информация като комуникиране, асоцииране и репликиране. В немалка степен се явяват и основа на творческия процес⁸. „Това е сакралната реалност на митологичното време и пространство, на митологичното действие-парадигма за всички бъдещи постъпки.“ (Маразов 1992: 163).

---

⁶ „активните явления, когато са осъзнати като традиционни, наследени, се проектират върху възпроизвежданите и също влияят за тяхната оценка” (Генчев 1984: 214)

⁷ „Тъй като отношението към миналото включва и отношение към културата на миналото, а следователно – и оценката на това поколение за наследената култура. Оценката на тази култура като култура с високи качества и най-важното – като характерна и трайно присъща на собствения народ, е основа и за нейната етническа активност.” (Генчев 1984: 33)

⁸ По-подробно това може да се разгледа при изследването на авторското творчество. Особено интересни данни за този процес могат да бъдат открити в творенията, вдъхновени от или боравещи с митични и фолклорни образи.

Съвременното състояние на митичния образ на самодивата в българския фолклор е амбивалентно. От една страна то е силно повлияно от просвещенския рационализъм, който всъщност започва дори преди научния интерес към фолклора. Вероятно това се дължи на митичните реликти във фолклорните представи, а „връзката с мита усложнява нещата, въвеждайки въпроса за отношенията между вярата и рационалистическата критика⁹“ (Парпулова 1978: 27)¹⁰. Тази теория все повече се пропагандира в съвременното чрез общото противопоставяне наука – религия, в което фолклорните представи се прикачват негласно към втория елемент, но всъщност рядко се коментират, и то пейоративно.

От друга страна съвременното рационално общество, подобно на обществата във всяко време, се нуждае от обговаряне¹¹ и фолклорно обработване на присъщите му, предзададени от езика, наследени от културата, психологически митически същности. Макар че „етнокултурното наследство се персонифицира, индивидуализира се у отделните хора“ (Живков 1981: 338), т.нар. персонализиране на архетипа (Ангелов 1999: 102), живите човешки общности се нуждаят от комуникация, а за това освен общ език е необходима споделена семиотична система. Когато общуването е и езиково, то съществуването на общността може да се мисли в

---

⁹ Според нейната позиция приказките и вярата в разнообразни фолклорни персонажи от типа на самодивите е присъща за необразованите хора.

¹⁰ Цани Гинчев също казва: „Че не съществуват в света горепоменатите въображаеми духови, в днешно време не трябва да доказваме и да уверяваме никого святното човека, но да разгледаме в кратко от кои природни явления са зели нашите прадеди в младенчески си живот тези понятия, от които са скроили цял самодивски култ, който и досега в простия и невинен народ има още много поклонници, които поклонници ще може да разувери само истинското общенародно образование.“ (Гинчев 1988: 209)

¹¹ Което може да се случи и чрез авторското творчество, включително съвременни културни феномени като кино, литература, театър, концерти и др.

словесни фолклорни схеми. А тъй като митът е семантически инвариант на фолклорните мотиви, образът на самодивата ще губи отделни свои аспекти, ще придобива нови, но ще остане постоянен класификатор на вечната женственост.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА В АВТОРЕФЕРАТА

Ангелов 1999: Ангелов, В., 1999. Мит и фолклор. АИ „Проф. Марин Дринов“, Тилиа, С.

Генчев 1984: Генчев, Ст., 1984. Народна култура и етнография. Наука и изкуство, С.

Гинчев 1988: Гинчев, Ц., 1988. *Няколко думи за самодивите* В: По няколко думи (за занаятите, билкарството и поверията на българския народ). Съст. Симеон Янев. Земиздат, С. 208 – 225

Живков 1981: Живков, Т. Ив., 1981. Фолклор и съвременност. Наука и изкуство, С.

Кембъл 2017: Кембъл, Дж., 2017. Героят с хиляди лица. Елементи, С.

Маразов 1992: Маразов, Ив., 1992. Видимият мит. ИК „Христо Ботев“, С.

Парпулова 1978: Парпулова, Л., 1978. Българските вълшебни народни приказки. Въведение в поетиката. Изд. на БАН, С.

Шадевалт 2016: Шадевалт, В., 2016. *Езикът като предфилософски мисловен процес* В: Попов, З., 2016. Мит и философия. УИ „Св. Климент Охридски“, С. 68-80

Шишманов 1983: Шишмановъ, Ив., 1983. *Приносъ къмъ българската народна етимология* В: СБНУ IX 1983, 443-646

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Минчева, Ст. 2016. *Народна астрономия и метеорология* – В: XI Национални студентски научни четения на СИАК „Проф. Велизар Велков“ под надслов „Европейско културно-историческо наследство“. Пловдив, 2016. с. 206-219.

2. Минчева, Ст. 2017. *Два случая със самодивски хора в Еленския балкан* – В: XII-XIII Национални студентски научни четения на СИАК „Проф. Велизар Велков“ под надслов „Европейско културно-историческо наследство“. Пловдив, 2017. с. 212-219.

3. Минчева, Ст. 2017. *3. Три жени, три орисници, три самодиви* – В: Арнаудов сборник IX т. Русе. Русе, 2017. с. 47-53.

4. Минчева, Ст. 2018. *Змеят-слънце в народната култура* – В: Годишник на РЕМ – Пловдив, VII т. Традицията в народната култура. Юбилейна конференция по случай 100 г. РЕМ – Пловдив, Пловдив, 2018. с. 127-135.

5. Минчева, Ст. 2019. *Царе, деди, стопани* – В: Трета национална научна конференция „Родопска планина – земя на богове, хора и

храмове“. София, 2019. с. 374-381.

6. Йорова, Ст. 2019. *Архитектоника на българския православен иконостас (по материали от гр. Русе)* В: Православие – традиция и съвременност, том V, Студио 18, Пловдив, 2019. с. 209-225.

7. Йорова, Ст. (под печат) *Култът към нимфите и местните представи за самодивите по българските земи* В: Арнаудов сборник XI т. Русе. Русе (служебна бележка)

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Настоящият труд се явява първото досега самостоятелно изследване, фокусирано върху митичния образ на самодивата в българския словесен фолклор.
2. Текстът представя структурирана система за изследване на основни аспекти на митичен образ в различни по вид фолклорни текстове, като следва организация по утвърдени фолклорни мотиви.
3. Настоящият текст има приносен характер със събирането и публикуването на 152 уникални съвременни теренни материали, свързани със самодивата в народната словесност.
4. Приносен характер има и съпоставителният анализ на традиционно предаваните вярвания и представи, свързани със самодивите, които са се съхранили до днес, и съвременните

елементи в обговарянето на този образ, проследявайки модели на развитие на митичен образ.

5. Текстът на настоящия дисертационен труд може да бъде полезен при бъдещи изследвания върху фолклорния образ на самодивата, както и при съпоставителни изследвания на традиционни и съвременни характеристики на митичен персонаж във фолклорната словесност.